

BOZULUS HAKKINDA

FARUK DEMİRTAŞ

XVI. asra ait kaynaklara göre, Yörük ve Türkmen adlariyle anılan Anadolu'daki Türk aşiretleri umumiyetle muhtelif uluslar (iller)'a ayrılmış bir halde bulunuyorlar. Ayrı ayrı bölgelerde yaşayan ve az çok farklı bir içtimâî seviyede bulunan bu illerin, aynı zamanda hususî birer mâziye de sahip oldukları anlaşılmaktadır. Dış âmillerin bu iller üzerinde henüz kat'î tesirlerini yapamamış olduğu bir devirde bunların kablevî teşkilâtlarının mürekkep bir manzara arzettiği görülmekte ve dahill bünyelerine ait idarî, askerî ve dinî gibi bazı müesseselerin mevcudiyetine tesadüf edilmektedir.

İşte, bu yazımızın mevzu edindiği Bozulus umumî mahiyetlerini en kısa yoldan belirtmeğe çalıştığımız bu illerden birisidir.

I

KAVMÎ MAHIYETİ

A. *Ulus'un adı*: Ulusun bu boz sıfatını ne gibi bir sebeple almış olduğu hakkında vesikalarda bir işarete tesadüf edemedik. Bununla beraber bu hususun tayininde bizi müşkilâta uğratan yalnız kaynakların sükûtu değil, belki bundan daha fazla olarak *rengin* eski Türk içtimâî hayatında oynadığı rolün tam mânasiyle tesbit edilememiş olmasıdır. Vakıa Prof. Fuat Köprülü, bir yazısında¹, *kara* renginin tamamen aristokratik mahiyette olan eski Türk cemiyetinde avam yani halk sınıfına izâfe edildiği hakkında isabetli bir mütalâada bulunmuştur. Hattâ biz de bu sıfatın eski Türk cemiyetinin avam tabakasından başka, aynı mahiyette telâkki edilen kavimlere de verilmiş olduğunu ortaya çıkarmış bulunuyoruz². Diğer taraftan bu rengin aksi mânasında kullanılan *ak* sıfatının da aynı sahada bir rol almış olduğu hakkında delillerimiz mevcuttur³.

¹ *İslâm Ansiklopedisi*, cüz IV, *Bayrak maddesi*.

² Meselâ, Karakoyunlular'ın hizmetinde bulunan *Karaulus*'un, almış olduğu *kara* sıfatı, onun *Kürt* menşeli bir teşekkül olmasıyla adı geçen Türk devletine tâbi bir halde bulunmasından ileri gelmiştir. Keza kelimenin, aşağı gözle bakılan başka kavimlere de verilmiş olduğu hakkında kaynaklarda bazı deliller vardır (Bu hususta tafsilât, büyük bir kısmını hazırlamış bulunduğumuz ve yakında neşredeceğimiz, *Anadolu'da Oğuz Boyları* adlı yazımızdadır).

³ Burada bunlardan bir misal olarak XVI. asırda Sivas bölgesinde yaşayan *Aksalur* adlı bir teşekkülü zikredebiliriz. Bu teşekkülün *ak* sıfatını almasını, neşretmek üzere bulunduğumuzu haber verdiğimiz yazımızda, onunla aynı kavmî şubeye mensup bulunan sultan Kadı Burhaneddin'in siyasi mevkii ile izah etmiştik.

Fakat, bizim ulusun almış olduğu bu *boz* sıfatının, malûm mânasının, içtimâî hayatta bir akis yaptığı ve bunun nasıl bir manevî kıymeti haiz olduğu hakkında delil ve emarelere tesadûf edemedik. Bu sebeple bu hususta yapacağımız izahlar tam mânasiyle tatmin edici bir mahiyette olmayacaktır. Bununla beraber gerek ulusun kavmî teşekkülü ve gerek siyasî tarihi, ancak bu cepheden bazı izah tecrübelerine girişmemize imkân vermektedir.

1. Aşağıda geniş bir şekilde bahsedeceğimiz gibi, Bozulus'un kabîlevî bünyesi, kavmî bakımdan tezatlar arz etmektedir. Ulusun birçok teşekkülleri, muhtelif Oğuz boylarına ait olduğu gibi bir kısım aşiretleri de Kürt menşelidir. Diğer taraftan ulusa dâhil olan bu muhtelif Oğuz boylarına mensup teşekküllerin bir kısmı da aslında başka siyasî il ve uluslara ait bulunmaktadır. Bu sebeple Bozulus'un muhtelif kavmî, siyasî ve hattâ ırkî menşeli aşiretlerden müteşekkil bulunması, onun bu boz sıfatını almasında bir âmil olabileceği ihtimalini hatıra getirmektedir.

2. Diğer taraftan, yine aşağıda bahsedeceğimiz gibi, bu il Akkoyunlu ulusunun XV. asrın sonunda uğradığı felâketin neticelerine boyun eğmiş, onun en mühim bakiyesidir. Bu sebeple acaba onun bu sıfatı alması, bu ilin bir zamanlar siyasî ikbal devresinde bulunup da sonradan bu mevkiini kaybetmiş olmasından mı ileri gelmiştir? Bizi bu ikinci şekilde de düşünmeğe sevkeden âmil, boz renginin bu gün Anadolu'da kullanıldığı gibi, sıhhatı bozulmuş kimselere verilmiş olması ve onunla tavsif edilmeleri olmuştur. Bu boz sıfatının Bozok kelimesiyle bir münasebeti olması ihtimâli de hatırımıza gelmiştir. Fakat bu ilde Bozoklardan olduğu kadar Üçoklu kabilelere mensub şubelerin bulunması ve onun bir Üçoklu siyasî teşekkülün en mühim bir bakiyesi olması, böyle bir ihtimâle yer bırakmamaktadır.

B. Kabîlevî durumu : Biraz yukarıda ulusun eski Akkoyunlu ilinin en mühim bir bakiyesi olduğuna işaret etmiştik. Bu keyfiyet bu teşekkülün Diyarbekir bölgesinde yurt tutmuş bulunmasından ve ona dair vesikaların da bu bölgenin fethi ile beraber başlamasından istidlâl edebilir. Bununla beraber biz bu hususu daha kat'î ve etraflı bir şekilde ifade edebilecek delillere malik bulunuyoruz. Bu delillerden birisi Akkoyunlu devletinin daha beylik zamanlarında onun hizmetinde gördüğümüz siyasî teşekküllerin bizim Bozulus'ta da bulunmuş olmasıdır ki, bu zümrelerden aşağıda bahsedilecektir.

Bozulus hakkında 947 = 1540 tarihini taşıyan defter⁴, bu ilin kabîlevî mahiyetini izah etmemizi kolaylaştıracak bir tarzda tertiplenmiştir. Bu zikredilen defterde Bozulus, Diyarbekir Türkmenleri ve Dulkadırlı Türkmenleri veya asıl Bozulus ve Dulkadırlı ulusu olmak üzere başlıca iki kısma ayrılmıştır. Defterin, Diyarbekir Türkmenleri veya asıl Bozulus adını verdiği kısım, öz Akkoyunlu teşekkül-

⁴ Başbakanlık arşivi, nr. 200; (bk. vesika kısmı).

leriyle aslında Halep Türkmenleri'ne mensup aşiretlerden müteşekkildir. İkinci kısım ise adından da anlaşılacağı gibi, aslında Dulkadırlı ili'ne mensuptur. Bozulus'un bu iki grupundan başka bir de Şam (*Suriye*) Türkmenleri grubu vardır ki, bunun Kanunî devrinde yazılmış defterde yalnız hâsılı kaydedilmiştir.

1 — *Diyarbakir Türkmenleri*: Defterin bu adla tesmiye ettiği kısım, yukarıda da işaret edildiği gibi, en eski Akkoyunlu teşekkülleriyle Halep Türkmenleri'ne ait bazı camâatlardan müteşekkildir.

Defterde, asıl Akkoyunlu teşekkülleri olarak tesbit edebildiğimiz başlıca aşiretler şunlardır: *Hamzahacılı*⁵, *Kocahacılı*⁶, *Musululu*⁷,

⁵ Akkoyunlular'ın hususî tarihi olan *Kitâb-ı Diyârbekriyye*'de, Karayülük Osman'ın oğlu Mardin valisi Hamza ile Karayusuf oğlu Bağdat hâkimi İsfahan Mirza arasında yapılan bir savaşta, Hamza ordusunun sol koluna kumanda eden ümerâ arasında bu teşekkülün beylerinden Mihmat *Hamzahacılı* adlı bir şahıs zikredilmektedir (ayrıca bk. Hasan Rumlu, *Ahsen üt-Tevârih*, Nurosmaniye kütüphanesi yazm., nr. 3317, yaprak 51 a). Bu ikinci eserde, sultan Halil ve Yakub devirlerindeki, Akkoyunlu ümerâsından biri olarak zikredilen Hüseyin Ali Beg'in de bu teşekküle mensub olduğunu görüyoruz (yaprak 129 a). Bana, *Kitâb-ı Diyârbekriyye*'nin kendisinde bulunan müstensah bir nüshasından istifade etmek imkânını veren T. T. K. yayım uzmanı arkadaşım Adnan Erzi'ye teşekkürlerimi sunarım.

⁶ Bu mühim teşekkülün, Karayülük Osman Beg oğlu sultan Hamza'nın, ümerâsı arasında, Musa ve Mehmet adlı iki emîrini tanıyoruz. Bunlardan Musa *Kocahacılı* Hamza Mirza ile Bağdat hâkimi İsfahan Mirza arasında yapılan muharebeye öncü kuvvetleri kumandanı olarak iştirâk etmiş ve büyük yararlıklar göstermiştir. İsfahan Mirza'nın kat'i şekilde bozguna uğramasında o sırada Mardin muhafızı bulunan Mehmet Kocahacı'nında büyük bir rolü olmuştur (*Diyârbekriyye*). Bu Mehmet Kocahacı, sultan Hamza'nın ölümünden sonra bazı *Pürnek* ve *Bektaşlı* beyleriyle Malatya taraflarına çekilmiş ve bu sırada Karakoyunlularla birlikte Akkoyunlu ülkesine yürüyen Şeyh Hasan b. Karayülük'e iltica etmiştir (*Diyârbekriyye*, Hasan Rumlu, 68 b) Uzun Hasan, Karakoyunlular'ın yardımıyla Urfa'yı almış bulunan Şeyh Hasan Bey'i mağlûp edip öldürdükten sonra ona iltica etmiş bulunan Mehmed Kocahacılı'yu ve diğer emîrleri esir alarak Âmid'e göndermiştir. Bununla beraber, Ali Beg adlı diğer bir *Kocahacılı* emîri, Uzun Hasan'ın iç ve dış mücadelelerinde büyük hizmetler etmiş ve bu hükümdar tarafından bir def'a da Mevlâna Ahmet ile Cihanşâh'a elçilikle gönderilmiştir. Sultan Halil'in oğlu Fars valisi Elvend Mirza'nın maiyetinde bu teşekkülün beylerinden Hüseyin adlı birini görmekteyiz (Hasan Rumlu, adı geçen eseri, yap. 86 b). Bundan, bu teşekkülün bir kısmının Fars bölgesinde kalmış olacağı tahmin olunabilir. Teşekkülün adı, zikredilen her iki eserde de ilk önceleri daima *Kocahacılı* olarak yazılmıştır. Daha sonra bu isim, *Hocahacılı* şeklinde kaydedilmiştir (bak. Hasan Rumlu, yukarıda zikredilen yapıklar). Bizim defterde kelime yukarıda da zikrettiğimiz gibi birinci şekilde yazılmıştır. Bu sebeple kelimenin aslında bu şekilde olduğu ve *Hocahacılı* tarzını sonradan aldığı sarîh olarak anlaşıyor. Malûmdur ki, Türkçe ve Farsçada müşterek olarak kullanılan *hoca* kelimesinin *koca* adından geldiği hakkında bir kanâat mevcuttur (bk. Fuat Köprülü, *İs. Ans. cüz 39, Hâce maddesi*). Vermiş olduğumuz bu misal, bu şekilde bir filolojik hâdisenin cereyan etmiş olduğunu göstermektedir. Azerî lehçesinde K—H tebedülünün bir hususiyet teşkil ettiği hatırlanırsa hâdisenin filolojik sebebi anlaşılmış bulunur. Bu hususta kaynaklarda dikkatli bir tarama yapıldığı takdirde bu gibi misallerin çoğalacağı muhakkaktır.

⁷ Akkoyunlu faaliyetinde büyük bir rol oynamış olan bu siyasi teşekkülün, adı

*İzzeddinhacılı*⁸, *Haydarlı*⁹, *Hüseynhacılı*¹⁰, *İvaz*¹¹, *İshak*¹², *Yurtcu*¹³ ve *Pürnek*. Bu sonuncusu kaynaklarda daha ilk Akkoyunlu faaliyetinden itibaren zikrediliyorsa da¹⁴ aslında Halep Türkmenleri'ne mensup

gaçen eserlerde birçok emirlerinden bahsolunmaktadır. Bunlardan Uzun Hasan ve Sultan Yakub devrinde büyük hizmetler görmüş olan Süfî Halil Beg *Musullu*'yu bilhassa kaydetmek lâzımdır. Bu Beyin faaliyetiyle Uzun Hasan ve bilhassa Sultan Yakub devrinde *Musullu Beyleri* büyük bir nüfuza sahip olmuşlardır. Sultan Yakub'un ölümünden sonra da Bay Sungur'un tahta geçmesine Süfî Halil ve diğer *Musullu Beyleri* mühim bir âmil olmuşlarsa da öteki boylara mensup ümeranın husumet ve muhalefetiyle karşılaşmışlardır. Süfî Halil ve diğer *Musullu Beyleri*, Süleyman *Biçen*'nin başkanlığında toplanan diğer Akkoyunlu ümerâsiyle yaptıkları mücadelede mağlup olmuşlar ve elde etmiş oldukları nüfuzu *Pürnek* beylerine kaptırmışlardır. Bununla beraber bu teşekkül, Akkoyunlu devletinin inkırızına kadar onun faaliyetinde, mühim hizmetler görmekte devam etmiştir. Son Akkoyunlu hükümdarlarının Şah İsmail'e karşı yaptıkları mücadelelerde, *Pürnek* ümerâsi gibi, *Musullu* beyleri de mühim bir rol oynamışlardır. Bu beylerden Osman *Musulla*, Şah İsmail'in ümerâsından Piri Beg *Kaçar* ile 907=1501 yılında Nahçıvan civarında yaptığı bir savaşta mağlup olmuş ve kendisi öldürülmüştür. (Hasan Rumlu *Ah-sen üt-Tevârih*, nşr. C. N. Seddon, *Baroda* 1931, s. 57). Aynı yıllarda Diyarbekir valiliği eden Emir Beg *Musulla*, Şah İsmail'in bu tarafa faaliyete girişmesi üzerine maiyetiyle beraber ona iltihak etmiş ve *mühürdarlık* mansıbına nail olmuştur (aynı müellif, *Baroda*, s. 93). Fakat asıl Diyarbekir şehrine hâkim olan Emir Beg'in kardeşi Kayıtmış Beg, Şah İsmail'e muhalefet etmiş ve onun ümerâsından meşhur *Ustaçlı Mehmet Han* ile giriştiği bir mücadelede öldürülmüştür (aynı müellif, basılmış kısım, s. 96). Bozulus'ta gördüğümüz *Musulla* aşiretinin, bu Kayıtmış Beg'in teşekkülü olması ihtimali hâtıra gelmektedir.

⁸ Bu teşekkülün, kaynaklarda Sultan Hamza'nın ümerâsi arasında bulunan Araboğlu adlı bir emirini tesbit edebildik (*Diyârbekriyye*).

⁹ Uzun Hasan'ın Karakoyunlu kumandanı Rüstem Tarhan ile yaptığı mücadelelerde maiyetinde bulunan ümerâsi arasında bu teşekkülün beylerinden Seyid Ahmed adlı bir şahsın bulunduğunu görüyoruz (*Diyârbekriyye*).

¹⁰ Bu teşekkülün ad aldığı şahsı, Uzun Hasan'ın, Kara Koyunlularla yaptığı ilk uzun mücadelelerde yakın maiyetinden biri olarak tanıyoruz. Hattâ, Ebubekir Tahranî'nin zikrettiği bir kayda göre, bu mücadelelerden birinde, Karakoyunlu kuvvetleri tarafından fena halde sıkıştırılan Uzun Hasan Beg, geri çekilirken maiyetinde bulunan *Hüseyn Hacı*'nın atı zâyi olmuş, Hasan Beg kendi altındaki *Karabulut* adlı ünlü atı ona vermek suretiyle, bu değerli emirini, öldürülmek veya esir olmak gibi bir tehlikeden kurtarmıştır. Uzun Hasan, Akkoyunlu ülkesinin büyük bir kısmına sahip olduğu sıralarda, Hüseyn Hacı Begi Memlûk ve Osmanlı devletlerine elçi olarak göndermiştir.

¹¹ Bu teşekkülün adı, hiç şüphesiz, Uzun Hasan'ın daha Beg bulunduğu devirdeki ümerâsi arasında bulunan, Köse İvaz veya Hacı İvaz ile ilgilidir.

¹² Keza bu aşiretin de Uzun Hasan'ın Kara Koyunlular ile olan mücadelelerinde yararlık gösteren Akkoyunlu ümerâsından İshak Ağa'nın adını taşıdığı anlaşılıyor.

¹³ Uzun Hasan'ın 1457 de Mardin civarında Karakoyunlu kumandanı Rüstem Tarhan ile yaptığı büyük muharebede erlik gösteren ve Karakoyunlu beylerinden Karaoğlu Ahmed'i esir eden Ebu Saïd Yurtçu, şimdilik, bu teşekkülün Akkoyunlu faaliyetinde tanıdığımız yegâne Beydir.

¹⁴ Karayülük Osman'la beraber Akkoyunlu faaliyetinde rol oynamış oldu-

bir teşekkül olduğu anlaşılıyor. Defterlerde *Alpavut* adıyla zikredilen oymaklar, hiç şüphesiz Karakoyunlu ulusuna dâhil bu addaki

gunu gördüğümüz bu mühim teşekkülün adı, kaynaklarda muhtelif imlâlarda yazılmıştır. Akkoyunluların hususî tarihi olan *Kitab-ı Diyâribekriyye* de bu ad, *Pürnâk* (پورناک) ve *Pernâk* (پرنک), olmak üzere, iki şekilde kaydedilmiştir. Yine aynı devletin merasim ve teşkilâtı hakkında kaleme alınmış olan *Arznâme* de (*Millî Tettebular Mecmuası*, V, s. 294, 295), kelime, bu ikinci şekilde yani *Pernâk* olarak zikredilmiştir. Keza, *Hasan Rumlu*, (adı geçen eseri, Nurosmâniye yazm., nr. 3317, yap. 50a, 51a-b, 58b, 110a; Baroda basımı, s. 6, 11, 12, 20, 21) ve *İskeneder Türkmen*, (*Tarih-i âlem-ârâ-yi Abbâsî*, Tahran ş. 1314, I, s. 153) gibi, *Safevî* kaynaklarında bu ad, yine bu ikinci şekilde yazılmıştır. Osmanlı kaynaklarına gelince: Kelime, Bizim Bozulus defterinde de yukarıda gösterilen şekillerde kaydedilmiş olmakla beraber (bk. vesika kısmı), aynı il hakkındaki ikinci bir defter de dahil diğer bütün kaynaklarda *Pürnek* (پورنک) tarzında zikredilmiştir. (Bozulus defteri, nr. 561, 60 a., 62 b.; Halep defterleri, nr. 1040, 122 a, b.; nr. 397, 27 b.,...; Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aştretleri*, ist. 1930, s. 185; Silahdar, *Tarih*, II, s. 414; Kâmil Su, *Balkesir civarında Yürük ve Türkmenler*, ist. 1938, s. 87. Ahmet Refik, her iki eserde de kelimeyi Pürtek, Kâmil Su, Yürnek olarak yanlış okumuşlardır). Kelimenin, Fatih'in Otlukbeli savaşı hakkındaki uygurea yarlığında *Bürnek* şeklinde geçtiği habër verilmektedir. (R. Rahmeti Arat, *Fatih Sultan Mehmed'in Yarlığı, Türkiyat Mecmuası*, VI, s. 299). Kelimenin umumiyetle Osmanlı kaynaklarında gördüğümüz bu imlâsı, onun *pürnek* şeklinde telâffuz edileceğini kat'î olarak ortaya koymuş bulunuyor. Esasen bu adın پورنک ve پورناک şekillerindeki yazılışının *pürnek* tarzında telâffuz edileceği, eski imlâda bazı türkçe ad ve kelimelerin tâbi olduğu bir yazılış hususiyetinin gözönüne alınmasıyla de kabili izahtır. *Pürnekler*, yukarıda da işaret edildiği gibi Karayülük Osman Beg ile beraber Akkoyunlu faaliyetinde rol oynamış bulunuyorlar. Karayülük'ün İskender b. Karayusuf ile Nusaybin civarındaki *Şeyh kendi* mevkiinde yaptığı bir muharebede, *Pürnek* ümerâsından Kûh Ahmed Beg de bulunmuş ve büyük yararlıklar göstermiştir (*Diyâribekriyye*). Bu beyi aynı zamanda Karayülük'un güveyisi olarak da tanımamız (*agnî eser*), bu teşekkülün daha ilk beylik devrinde Akkoyunlu hânedanı nezdindeki haiz olduğu ehemmiyeti göstermektedir. Devrin en korkunç savaşçılarından biri olan Karayülük Osman Beg ile Mirza İskender'in Erzurum dolayında son defa yaptıkları kanlı çarpışmada Damad Ahmed Beg de bulunmuş, fakat Karakoyunlular tarafından öldürülmüştür. Kaynaklarda müteakip devirlerde *Pürnek* boyunun Akkoyunlular'ın en ehemmiyetli teşekküllerinden biri olduğunu ve bu devletin siyasi faaliyetinde mühim bir rol oynadığını kuvvetle belirten kayıtlara tesadüf edilmektedir.

Karayülük Osman Beg'in ölümünden sonra Akkoyunlu ülkesinin büyük bir kısmına sahip olan Sultan Hamza'nın en ziyade bu teşekküle istinat ettiği görülmektedir. Esasen Hamza, daha Mardin emîri iken Bağdat hâkimi İsfahan b. Karayusuf ile yaptığı bir muharebede *Pürnek* ümerâsından Şah Ali Beg ve Pîr Ahmet Beg de bulunmuşlardır. (*Diyâribekriyye*). Sultan Hamza bunlardan Şah Ali Beg'i yeni işgal ettiği Diyarbekir şehrine bir ara kumandan tâyin etmiştir. Yine Hamza'nın ümerâsı arasında Budak Beg adlı diğer bir *Pürnek* emîrini de tanımaktayız (*Hasan Rumlu*, yap. 51 a). Hamza'nın ölümünden sonra *Pürnekler*, Cihanşâh ve Uzun Hasan Beglerin maiyetinde büyük hizmetler görmüşlerdir. Yukarıda adı geçen Şah Ali Beg ve Pîr Ahmet Beg ile Davut Beg, Uzun Hasan'ın Cihanşâh'ın kumandanı Rüstem Tarhan ile olan uzun mücadelelerinde yararlık gösteren güzide Akkoyunlu ümerâsı arasında zikrediliyorlar (*Diyâribekriyye*). Bunlardan Şah Ali Beg, *Otlukbeli* muharebesine de iştirak etmiş (R. Rahmeti Arat,

büyük boyun bakiyeleridir. Çünkü, *Alpavut*'ların Karakoyunlu devletinin inkırazından sonra Akkoyunlular'a iltihak etmiş oldukları hakkında, kuvvetli delillere malik bulunuyoruz¹⁵. Fakat, *Karamanlu*, *Aynlu* (Inallu?), *Sa'dlu*, ve *Doharlu*¹⁶ gibi, diğer Karakoyunlu teşekküllerine Bozulus arasında tesadüf edilmemektedir. Defterde, yine *Diyaarbekir Türkmenleri* grubunda, oğulbeğli, Tabanlı, Süleymanhacılu, Şeyhlü, Danişmendlü ve Alahacılu gibi, büyük teşekküller de zikredilmiştir. Daha bir çokları da zikredilerek miktarları artırılabilir olan bu teşekküllerin, kaynaklarda kayıtlara rastlanmamasına rağmen, Akkoyunlu ulusu'na dahil buldukları muhakkaktır. Bunlardan bazılarının kürt menşe'li olduğu anlaşılıyor. Meselâ, *Gehverlu*, *Lek*, *Anter*, *Celâhir* ve *Cek* gibi aşiretlerin, aynı devirde, daha büyük teşekküllerine Güney doğu Anadolunun muhtelif yerlerinde tesadüf ediyoruz ki, kaynaklar, bunların Kürt olduklarını haber vermektedirler. Bununla beraber, bu teşekküller, defterlerin yazılmış olduğu devirde artık tamamiyle Türkleşmiş bir halde bulunuyorlardı. Defterlerde bunlara ait isim cetvellerinde, türkçe adların pek fazla bulunması, bunu kat'i olarak gösterdiği gibi, aşiretlerin kavmi mahi-

Fatih Sultan Mehmed'in yarlığı, Türkiyat mec. VI, s. 299; Hasan Rumlu, yap. 117b) ve imparatorluk devri ümerâsının en büyüklerinden birisi olmuştur. (Celâlüddin Devvânî, *Arznâme, Millî Tettebular mec.*, V, s. 294). Aynı devrin ümerâsı arasında yine bu teşekkülün beylerinden Mansur Beg adlı bir zatı da tanımaktayız (aynı eser, s. 295). *Pürnekler*, Sultan Yakub devrinde, bilhassa Sûfî Halil'in faaliyetleriyle büyük bir nüfuz elde etmiş olan *Masullu* boyu ile, bu hükümdarın ölümünden sonra mücadele etmişler ve bu boyun haiz olduğu nüfuzu kendileri almışlardır. *Pürneklerin* bu mevkilerini, Akkoyunlu devletinin yıkılışına kadar muhafaza ettiklerini görüyoruz. (Hasan Rumlu, *Baroda nşr.*, s. 9, 12, 20-22, 60, 72, 73). Bu teşekkül Akkoyunlu devletinin inkıraziyle ehemmiyetini kaybetmiş fakat bir kısmı diğer bazı Akkoyunlu teşekkülleriyle beraber, Türkmen adı altında Safevî devletinin faaliyetinde rol oynamaya muvaffak olmuştur. Tahmasb devrinde bu teşekkülün beylerinden, Şahkulu Han *Pürnek*'i tanıdığımız gibi, bu hükümdarın kalefleri zamanındaki ümerâ arasında da Pîr Budak Han ve Murtazakulu Han adlı *Pürnek* emirlerini de biliyoruz. (*Zeyl-i Tarih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, Tahran ş. 1317, s. 166, 247). Bunların, Osmanlı devrinde Bozulus'tan madâ Türkmân-ı Haleb'de de bazı teşekküllerinin bulunduğu görüyoruz. Bu teşekküllerin Akkoyunlu Ulusunun dağılmasıyla Haleb Türkmenleri'ne iltihak ettikleri şeklinde bir iddiada bulunmak çok güçtür. Buna mukabil *Pürnekler*'in Suriye'den ve bu arada Haleb Türkmenleri'nden giderek Akkoyunlular'a dâhil oldukları hakkında ise bazı delillere malik bulunuyoruz.

¹⁵ Otlukheli muharebesinde Uzun Hasan'ın ordusunda Karakoyunlu teşekküllerinin bulunduğu malûmdur. Uzun Hasan'ın ölümünden sonra yerine geçen Sultan Halil, oğlu Elvend Mirza'yı Fars valiliğine gönderirken maiyetine kattığı ümerâ arasında *Alpavut* beylerinden Mihmat Beg de bulunmakta idi (Hasan Rumlu, yap. 125 a). Yine Elvend'in maiyetinde Hacı Beg adlı diğer bir *Alpavut* beyinin de bulunduğunu başka bir vesile ile öğreniyoruz (aynı müellif, yap. 129 a).

¹⁶ Karakoyunlu Ulusuna dâhil olan bu mühim teşekkül hakkında, neğredilmek üzere bulunan, Oğuz Boyları adlı yazımızın *Döğer* boyu kısmında malûmat verilmiştir.

yetleri hakkında da lâkayt kalmamış olan aynı mahiyetteki kaynaklarımızda bu hususta hiçbir kayıt yoktur¹⁷. Kanunî devrinde yazılmış olan defterde, asıl Bozulus grupuna dâhil teşekküller arasında *Avşar*, *Begdili*, *Karkın*, *Bayat* ve *Döğ er* gibi, Oğuz boylarına mensup bazı şubelere tesadüf edilmektedir. Gerek defterin tasnif şeklinden ve gerek tarihi kaynaklardaki bazı kayıtlardan, bu şubelerin Bozulus'a dâhil bulunmaları keyfiyetinin oldukça eski bir zamanda olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber yine kaynaklar onların asıl teşekkül sahalarının Suriye ülkesinde olduğunu ve kendilerinin oradaki illere mensup bulduklarını göstermektedir. Hattâ bunlardan birkaçının Akkoyunlu'lara ne zaman ve ne gibi bir sebeple iltihak etmiş oldukları hakkında kaynaklarda bazı kayıtlar bile mevcuttur¹⁸. Bu Oğuz boyları şubelerinin Bozu-

¹⁷ Karakoyunlu ve Akkoyunlu'ların doğu Anadolu'daki faaliyetleri esasında *Kürtleri* kendi tâbiyetleri altına alarak teşkilâtlandıkları hakkında bu devletlere ait eserlerde oldukça mebzul kayıtlara tesadüf edilmektedir. Bu kayıtlardan birine göre, Emîr Ahmet ve Emîr-i Cizre ile *Süleyman* ve *Zirki* adlı Kürt aşiretleri, Kara Yusuf ve İskender gibi Karakoyunlu hükümdarlarının tâbi müttetikleri halinde idiler (*Diğâribekriyye*). Karakoyunlu'ların *Kürt* aşiretlerinden, *Karaulus* adlı elli bin çadırılık çok mühim bir il meydana getirerek faaliyetlerinde kullanmaları, şüphesiz bu hususu kuvvetle ifade eden mühim bir misâldir. Diğer taraftan Karakoyunlu'lara muvâzi olarak Akkoyunlu'lara da bu hususta büyük bir faaliyet göstermişlerdir. Ebubekir Tahranî'nin sözlerine göre, Akkoyunlu devletinin kurucusu Karayülük Osman Beg, müteaddit defalar *Kürtler* üzerine sefer yaparak onları itaata ve vergi vermeğe mecbur etmiştir. Karayülük'ün halefleri zamanında Akkoyunlu hizmetindeki *Kürt* ümerâsı ve aşiretlerinin göze çarpan fazlalığı, şüphesiz bu husustaki faaliyetin inkişafıyla ilgilidir. İşte aslen Kürt menşeli olduklarından bahsettiğimiz bazı teşekküllerin Bozulus'ta bulunmaları ve tamamıyla Türkleşmesi böyle bir faaliyetin neticesidir. Safevî devrinde Kürt aşiretlerinin İraun muhtelif yerlerinde Türk İli ve aşiretleri arasında bulunmaları, bu sistemin netice ve devamından başka bir şey değildir. Başlıbaşına bir tetkik mevzuu olan bu sistemin yalnız Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleriae has olmayıp, diğer Türk devletleri de tâbiyetleri altında bulundurdukları kavimlere aynı sistemi tatbik etmişlerdir. Meselâ bu devletlerle muasır olan Dulkadirli Beyliğinin idaresi altında bulunan Kürtlere aynı sistemi tatbik ettiği hakkında kâfi deliller mevcuttur. Esasen Türkler'in yalnız Kürtleri değil, idareleri altına aldıkları diğer kavimlerin göçebe kısımlarını da teşkilâtlandırarak hizmetlerinde kullandıklarını görüyoruz. Yine yukarıda adı geçen Türk devletleriyle çağdaş olan Suriye'deki küçük *Döğ er* beyliğinin siyasi faaliyetinde *Arap* kabilelerini kullandıkları, kaynaklarda haber verilmektedir. Hattâ Osmanlı devleti bile Suriye'deki bazı *Arâp* kabilelerini Anadolu'ya getirerek bazı işlerde kullanmıştır. Sistemin mevcudiyeti hakkında daha birçok misaller zikretmek, onun tatbik şekli ve bu husustaki *Moğul* sistemiyle mukayesesini yapmak mümkündür. Fakat biz burada, gözümüze çarpan bu birkaç misalle, Türklerin, ilim âlemince kabul edilmiş olan, yerleşik, sakin ve itaatlı yabancu kavimleri idare etmek ve teşkilâtlandırmak hususlarındaki meharret ve kabiliyetlerinin göçebe kavimlere de şâmil olduğunu göstermek istediğimizden bu tâli meselelere burada temas etmeğe lüzum görmedik.

¹⁸ Meselâ, bunlardan *Bayat* ve *İnallu* cemâatları, XV. asrın başlarında Suriye'de ilânı istiklâl eden Emîr Çike m'den kaçarak Karayülük'e iltica etmişlerdir (Hasan Rumlu, yap. 8 a).

ulus arasında zayıf bir halde olmaları ise, onların İl'in diğer bazı teşekkülleri gibi, aynı devirlerde Safevî hizmetinde bulunmalarından ileri gelmiştir. Aşağıda Bozulus'a dâhil üçüncü bir grup olarak bahsedeceğimiz Şam Türkmenleri'nin bu teşekküller ile aynı coğrafi sahadan olmalarına ve aynı kavmi şubelere mensup bulunmalarına rağmen Bozulus'a duhûlleri zaman bakımından farklı olmuştur.

2 — *Dulkadirli Türkmenleri*: Yukarıda birkaç defa adı geçen Bozulus hakkındaki Kanunî devrinde yazılmış mufassal defterde, Dulkadirli tâifesinin büyük bir kısmının pek eski zamanlarda Diyarbekir'da bulunduğu ve bu bölgenin fethi üzerine Zülkadırlı'ya vardıkları ve onların ulusu ile birkaç yıl göçtükleri şeklinde bir ifade mevcuttur¹⁹. Bu ifadeye nazaran, bu grubun aslında Akkoyunlu iline ait olduğu ve kendisine Zülkadırlı tesmiye edilmesine sebep, kaydında işaret ettiği gibi, Dulkadirli ulusu ile kısa bir müddet bulunmalarından ileri geldiği neticesi çıkarılabilir. Ve hakikaten bu grupta Akkoyunlu faaliyetine iştirak ettiklerini bildiğimiz bazı teşekküllerin bulunması, defterin bu kaydına uygun gelmektedir. Fakat, bu ifadenin bu grubun heyeti umumiyesine şamil olmayacağını ve büyük bir kısmının aslında Dulkadirli ulusu'na bağlı büyük boyların şubelerini teşkil ettikleri aşağıda yapacağımız izahatla kat'î bir şekilde anlaşılmış olacaktır.

Defterde, bu gruba dâhil olarak gösterilen aşiretlerin adlarını taşıyan daha büyük teşekkülleri Dulkadirli ulusu arasında görüyoruz. Meselâ: Defterin, bu grubun birinci teşekkülü olarak zikrettiği, *Cirit sultanhacılı* aşireti, en büyüğü otuz evlik olmak üzere birkaç küçük oymaktan müteşekkildir. Buna mukabil Dulkadirli ulusunda aynı adı taşıyan bir aşiret ise muhtelif sahalara yayılmış birçok oymaklara malik boy mahiyetinde bir teşekküldür. Keza, aynı grupta *Dokuz adlı* birkaç küçük oymağa karşılık Dulkadirli ulusu arasında aynı adda büyük bir boy vardır. Hattâ bu boy'un büyük oymaklarından birisi olan *Kürt mihmatlı* cemâatına aynı grupta da tesadüf ediyoruz. Yine bu grupta bulunan *Kavurgalı*, *Mamalu*, *Küşne* ve *Akçalı* teşekkülleri Dulkadirli ulusu'nun en belli başlı boylarını teşkil etmektedirler. Dulkadirli ulusunda, boy mahiyetinde gördüğümüz ve onun yayıldığı muhtelif sahalarda bulunan *Avşar*, *Eymür* boylarına ve hattâ bu ile dâhil bulunan Bayad'ların *Şam Bayadı* koluna ait oymaklara, Bozulus'un bu Dulkadirli grubunda da tesadüf ediyoruz. Vermiş olduğumuz bu misalleri çoğaltmak ve hattâ Dulkadirli ulusuna tâbi büyük boyların bu grupta mutlaka bir teşekküllerinin mevcut olduğunu bile iddia etmek mümkündür. Yapmış olduğumuz bu izahla Bozulus'taki bu teşekküllerin Dulkadirli ulusu'na bağlı boyların şubelerinden meydana gelmiş olduğu hakkındaki kanâatımızı ikna edici bir hale koyduğumuzu kuvvetle

¹⁹ bk. *Vesika kısmı*.

ümit ediyoruz. Mamafih bu keyfiyetin aksinin de varit olamayacağı, yani Dulkadırlı ulusu arasında, aynı adda bulunan teşekküllerin Bozulus'un bu grupundan gelmiş olduğu şeklinde bir ihtimalin de mümkün olamayacağını bir iki misalle kısaca göstereyim: Eğer, böyle bir ihtimali kabul ettiğimiz takdirde, Dulkadırlı ulusu'nun hiçbir teşekkülünü tanımamıza imkân olmayacaktır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu aşiretler, Dulkadırlı ili'nin, hâlâ muhtelif müesseseleri bile yaşayan boy mahiyetindeki teşekkülleridir. Yukarıda adı geçen ve her iki grupta da bulunan *Dokuz* teşekkülünün Dulkadırlı Ulus'u'nun pek eski boylarından biri olduğu hakkında bazı tarihî kayıtlar bile mevcuttur²⁰. Keza, yine bu kısma dâhil olan *Kızılkocalu* cemâatinin asil büyük teşekküllerinin Dulkadırlı ulusu'nun en mühim yayılma sahalarından birisi olan Bozok mıntakasında yaşadıklarını ve II. Murad devrinde, Osmanlı valisi Yürgüç Paşa ile mücadelelerde bulduklarını biliyoruz²¹.

3 — *Şam Türkmenleri*: Kanunî devrinde yazılmış birinci Bozulus defterinde, Suriye Türkmenleri tâifesinden (*Tâvaif-i Türkmanân-ı Şam*) bir kısım zümrelerin vergi hasılları yazılmış, fakat onların hangi cemâatlar oldukları hakkında hiçbir malûmat verilmemiştir. Ahîren, yine bu il hakkında II. Selim devrine ait bir defterden, bu cemâatların mahiyetleri hakkında bir fikir edinmek kabil olmaktadır. Defterde Suriye (*Şam*) Türkmenleri'nden, Bozulus'a dâhil olarak gösterilen teşekküllerin hemen hepsinin de Halep Türkleri'ne bağlı boy ve aşiretlerin oymakları oldukları anlaşılıyor. Bunlardan 303 ve 94 ev olarak gösterilen *Köpekli Avşarı* oymaklarıyla *Herbendeli* cemâatinin ve birkaç oymak halinde bulunan *Begdili* aşiretinin, Halep Türkmenleri'ndeki bağlı buldukları teşekküller, boy mahiyetindedir. *Karakoyunlu*, *Eymür*, *Ulaşlı* ve *Avcı* gibi diğer cemâatların da Halep Türkmenleri'ndeki teşekkülleri ehemmiyetlidir. Şam Türkmenleri'nin Bozulus'a ne zaman dahil oldukları meselesine gelince: Bunun, Akkoyunlu devletinin, imparatorluk haline gelmesiyle ilgili olduğu söylenilebilir.

İşte, XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinden Bozulus'un kavmî menşei ve kabilevî mahiyeti hakkında elde ettiğimiz malûmat ve çıkarabildiğimiz neticeler bunlardan ibarettir. Yalnız burada şu hususu da belirtmek isteriz ki, bu gördüğümüz II, eski Akkoyunlu ulusu'nun Anadolu'daki en mühim bakiyesidir. Bu eski Akkoyunlu ulusu'nun diğer mühim kısımları da aynı devirlerde İran'da bulunmakta²² ve

²⁰ Mükrimin Halil Yinanç, *Is. ans.* cüz 28, *Dulkadırlılar mad.*

²¹ Âşık Paşa zâde, *Tarih*, nşr. Âli, İst. 1332, s. 111 - 113.

²² Mesele, Safevî devri kaynaklarında *Ustaçlı*, *Rumlu* ve *Şamlu* gibi büyük siyasi teşekküllerden birisi olarak zikredilen Türkmen zümresinin, *Pürnek* ve *Musullu* gibi eski Akkoyunlu teşekküllerinden meydana geldiğini ifade eden delillere malik bulunuyoruz. Ayrıca Bozulus'ta gördüğümüz diğer bazı teşekküller, İran'daki diğer illere dâhil olmuşlardır ki, bunlardan bazıları bu güne kadar mevcudiyetlerini muhafaza etmişlerdir.

bilindiği gibi, bizim Bozulus'tan daha mes'ut bir hayat sürmektedir. Safevîler'in siyasi ve askerî sahalarda Türk göçebe unsurlarına ve an'anelerine istinat etmeleri, hiç şüphesiz, Anadolu'daki Türk aşiretlerinin İran'a gitmelerini teşvik eder bir mahiyet arz etmektedir. Bu sebeple Anadolu'nun doğu taraflarında yaşayan diğer illerde olduğu gibi, Bozulus'tan da birçok teşekküller İran'a giderek Safevî hizmetine girmişlerdir. Hattâ bu gibi hâdiseler devlet otoritesinin ortadan kalkmış gibi görüldüğü XVII. asırda değil, nisbeten sükûn ve asâyişin hüküm sürdüğü XVI. asrın ortalarında bile cereyan etmekte idi.

Ulus'un kabîlevî teşkilâtı hakkında mühim birşey söyleyemeyeceğiz. Çünkü, onda askerî, idarî ve malî gibi muhtelif müesseselere malik boy mahiyetinde teşekküller göremiyoruz²³. Bu İl, umumiyetle başlarında *kethüdalar*'ın bulunduğu oymaklardan meydana gelmiştir. Yukarıdan beri vermiş olduğumuz izahattan anlaşılacağı üzere, bu husus, yani İl'in oymaklardan müteşekkil olması keyfiyeti, Akkoyunlu ulusu'na dâhil boy mahiyetindeki teşekküllerin, siyasi sebeplerle Doğu Anadolu ve bilhassa İran'ın muhtelif yerlerine dağılmış olmalarından ileri gelmiştir. Oymakların başında, biraz yukarıda da söylediğimiz gibi, umumiyetle *kethüdalar* bulunmaktadır. Bunların, oymakların başına *boybeğ*leri tarafından tâyin edilmiş memurlar olduklarına bir yazımızda işaret etmiştik²⁴. Ulus hakkında mevcut her iki defterde de *beg* unvanını taşıyan şahısları ancak birkaç oymağın başında görebiliyoruz. Buna mukabil XVII. asırda bu teşekküllerin başında *beg* unvanını taşıyan şahıslar dikkati çeken bir fazlalık göstermektedir. XVII. asrın sonlarında Bozulus'un Avusturya seferlerine iştirâki hakkında Konya'da tanzim edilen bir hüccette *Hamzahacılı, Şeyhlü, Gündeslü, Köçeklü*, aşiretlerinin başlarındaki şahıslar *beg* unvanıyla zikredilmiştir²⁵. Maamafih, yalnız Bozulus'ta değil, Yeni il, Türkmân-ı Haleb gibi, diğer illerde de aynı hâdisenin cereyan etmiş olduğu görülmektedir. Anadolu'daki Türk aşiretlerinde bir asır dâhilinde tesbit edebildiğimiz bir nüfus artışı, diğer taraftan bunlar üzerindeki devlet mürakabesinin XVII. asırda sembolik bir mahiyet alması, bu *beğ* sınıfının türemesinde başlıca âmiller olarak zikredilebilir.

Ulus'un nüfusuna gelince: yazımıza esas ittihaz etmiş olduğumuz 947 tarihli defter, bu hususta da bizi uzun bir hesap ameliyesine girişirmeyecek bir mükemmeliyet arz etmektedir. Defterin son yaprakların-

²³ Türkler'in gerek göçebe unsura dayanarak ve gerek yerleşik halk üzerinde kurmuş oldukları devletlerde, askerî, idarî ve malî gibi sahalarda *boy* ve müesseselerini bir model ittihaz ettikleri hakkında *Oğuz Boyları* adlı yazımızda bazı misaller zikredilmiştir.

²⁴ XVI. asırda Anadolu'da *Kayılar, Belleten*, sayı 47. Maamafih bu mühim müesseseyi *Oğuz Boyları* adlı yazımızda geniş bir şekilde ele almış bulunuyoruz.

²⁵ Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, s. 80-81, vesika 136.

daki hâsıl kısmında verilen rakamlara göre, bu İl, her iki kısmıyla birlikte 8013 kişi yani 7325 evli ve 688 mücerretten ibarettir. Yine aynı yerde bu nüfusun, 3019 kişinin yani 2757 evli ve 262 bekârın, Dulkadirli ulusu'na ait olduğu bildiriliyor ki, bu halde asıl Bozulus, 4994 kişi yani 4568 evli ve 426 bekârdan müteşekkil bulunuyor. Bu rakamların vergiye tâbi olan kimselerin ifadesi olduğu malûmdur. Şu halde her ev 5 kişi olarak kabul edildiği takdirde, Bozulus'un aşağı yukarı 40 000 kişiye malik bir il olduğu anlaşılmiş bulunur.

II

İKTİSADÎ HAYAT VE MALÎ TEŞKİLÂT

Umumiyetle Türk göçebe hayatında seyir hareketinin *yaylak ve kışlak* adıyla başlıca iki yer arasında cereyan ettiği malûmdur. Hattâ bu iki yerin de umumiyetle muayyen olması keyfiyeti, Türk göçebe hayatının bir vasfı olarak gösterilebilir. Mevzuumuza ait kaynakların haber verdiklerine göre, bizim Bozulus da bu eski hayat şeklini devam ettirmektedir. Kendisine ait kanunnâme ile²⁶ diğer bazı vesikaların ifadelerinden anlaşılıyor ki, Bozulus, Mardin'in güneyinden tâ Deyrizor'a kadar uzanan geniş çöl (beriyye) bölgesinde kışlamakta, Diyarbakir ve Erzurum illerinin muhtelif yerlerinde yaylamaktadır. Yaylakta iken bazan batıda Erzincan mıntakasına ve doğuda Gürcistan ve İran sınırlarına kadar yayılmakta idi ki, bu ikinci istikametteki yayılması bazı hudut hâdiselerine sebep oluyordu. Hattâ 991—1583 yılında bunların Çıldır civarındaki Canbaz çukuru'nda bulunan cemâatları üzerine İran uç beyleri bir baskın yaparak büyük sayıda mal ve davalarını yağmalamışlardır²⁷. Bozulus'un yaylak ve kışlaklarının birbirinden bu kadar uzak sahalarda bulunması ve diğer taraftan bu iki saha arasındaki arazinin sarp ve arızalı oluşu ile, bu İl'in her yıl ne kadar müşkül bir yolculuğa katlanmış bulunduğu tasavvur edilebilir. Filhakika yaylak ve kışlak hayatının bu ulusun iktisadî hayatının en mühim esaslarından birisi olması, diğer taraftan il halinde yani toplu bir halde yaşamak istemesi²⁸, ona her yıl bu meşakkatli seyahati za-

²⁶ Prof. Ö. L. Barkan'ın *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı imparatorluğunda ziraat ekonomisinin hukukî ve malî esasları*. İst. 1943, adıyla neşrettiği mecmuasına bakınız s. 140-143.

²⁷ Âli, *Kühül-Ahbâr*, Üniversite kütüp. yazımı, nr. 5219, yap. 283 a; Peçevi, *tarih*, II, s. 38.

²⁸ Bu keyfiyetin, bu yorucu ve uzun seyahatin yapılmasında ihmal edilemeyecek sebeplerinden birisi olduğuna bilhassa işaret etmek isteriz. Aynı bölgede bulunan ve aynı içtimai ve iktisadî hayat şartlarına tâbi olan *Kürd* aşiretlerinde veya güneydeki *Arab* kabîlelerinde böyle toplu il halinde bir yaşayış şekline tesadüf edemiyoruz. Bu mukayese bize Bozulus'un toplu bir halde yaşaması hususunun, iktisadî ve coğrafi âmiller ile izah edilemeyeceğini göstermektedir. Vaktiyle merhum Ziya Gökalp Bey, bu hususa yani Türk göçebe teşekküllerinin Kürd ve Arab göçebeleri gibi,

ruri kılıyordu. Fakat biraz aşağıda temas edeceğimiz gibi hakikaten pek zahmetli olan bu yolculukta coğrafi şartlardan ziyade mahallî bey ve idare adamlarının rol oynamış olduklarını görüyoruz. Bozulus'un iktisadî hayatının diğer esaslı bir unsuru da davarcılığı, yani hayvan yetiştiriciliğidir. Defterde bu hususta verilen rakamlardan, hayvan yetiştiricinin göçebe iktisadî hayatında ne kadar büyük bir rol oynadığını açık bir şekilde anlamak kabil oluyor. Defterde her teşekkülün malik olduğu koyun miktarı ayrı ayrı zikredilmiş olmakla beraber, *hâsıl* kısmında Ulus'taki bütün koyun sayısı hakkında umumî bir rakam verilmiştir. Buna göre, Bozulus'ta bulunan bütün koyun sayısı, kuzuları hariç, iki milyon kadardır ki ortalama olarak şahıs başına iki yüz elli koyun düşmektedir. Hasan Beg Rumlun'un, Safevî uç ümerasından birisinin bu İl üzerine yaptığı bir akında, ele geçirdiği koyun miktarını yüz bin olarak göstermesini²⁹ bu vesile ile mübalâğalı bulmamak icab ediyor. Defterin içinde her cemâatin malik olduğu koyun miktarları arasında büyük farklar görülmektedir. Meselâ Ulusun 371 evlik bir teşekkülü olan *Oğulbeyli* aşiretinin, 184045 koyunu olmasına mukabil; 141 evlik *Döğ*er oymağının ancak 7351 koyunu vardır. Aynı kaynağımız, *ket-hüdâlar*'ın umumiyetle 300, bazan 400 ve nadiren 600 koyuna malik olduklarını kaydetmektedir. Bozulus'un koyuncululuğu hakkında defterlerin vermiş oldukları bu istatistik rakamlarının, imparatorluk iktisadî hayatında bir kıymeti haiz olması pek tabiidir. Nitekim 986=1578 tarihli bir vesikadan, İstanbul'daki et sıkıntısını gidermek için, U l u s T ü r k m e n l e r i'nden koyun

münferid bir şekilde değil, toplu bir halde yaşamayı sevdiğilerine dikkat etmiş ve haklı olarak bu il teşekkülünün, diğer milletlerdeki göçebe hayata nazaran bir tekâmül ifade ettiğini söylemişti (bk. *Türk Medeniyeti Tarihi*, s. 13-14). Eski Türk kavimlerinin bir kısmında mevcut olan göçebe hayatın diğer milletlerin göçebe yaşayışından bambaşka bir manzara arzettiği Ziya Gökalp Bey gibi, Prof. Fuat Köprülü'nün (*Orta zaman Türk Hukukî Müesseseleri*, II. T. T. Kongresi zabıtları, ayrı basım, s. 8, 9) ve Prof. Akdes Nimet Kurat'ın (*Peçenek Tarihi*, İst. 1937, s. 63-66) da gözlelerinden kaçmamıştır. Bununla beraber, Türk Göçebe hayatı hakkındaki yanlış fikirler ile menfî telâkkilerin, Avrupa ilim âleminde olduğu gibi, Türkiye ilim âleminde de hâlâ devam etmekte olduğunu kaydetmeden geçmek istemiyoruz. Eski Türklerin bir kısmının göçebe hayatını yaşamaları, onların *askeri*, *idari*, *dini* ve *kültürel* gibi yüksek âhmede müesseseleri meydana getirmiş olmalarına mani olmadığı, ve bu hayatın da, içtimâî seviyesi yüksek olan yerleşik hayat tarzı gibi, mürekkebi bir manzara arzettiği bu hususta yapılacak araştırmalarla muhakkak anlaşılabilir bulunacaktır. Bununla beraber, Barthold ve Rodloff gibi, Rus âlimleri, Orta Asyada ki göçebe hayatta, yerleşik hayatın müttekâmil unsurlarını müşâhede etmişler ve Türk-Moğul göçebe siyasi teşkilâtının yüksek seviyeli yerleşik kavimlerin siyasi teşkilâtlarıyla muvaffakiyetle rekabet ettiğini ve hattâ bu kavimlerin siyasi teşkilâtları üzerinde derin izler bıraktığını belirtmişlerdir (bk. *Uluğ bey zamanı*, Trc., *Akdes Nimet «Prof. Kurat»*, s. 3-11). Biz Oğuz Boyları adlı yazımızda boy teşekkülünde bile müttekâmil müesseselerden bazılarının mevcudiyetini tesbit etmiş ve onların göçebe ve yerleşik olan daha büyük cemiyet şekillerinde kullanılmış olduklarını göstermeye çalıştık.

²⁹ Ngr. Seddon, s. 322.

getirilmesine teşebbüs edildiğini anlıyoruz³⁰. Diğer taraftan bu koyuncululuğun mühim neticelerinden biri olarak İl'in her nevi, *yün, yapağı ve peynir* hususlarında da piyasada mühim bir rol oynadığı anlaşılıyor. Hattâ bu sebeple o bölgede bulunan bazı sancak beylerinin *selâmluk* adıyla her obadan birer (okka) *yapağı*, birer *tulum peynir* aldıklarını ve maliye memurlarının (emînler) Bozulus yaylakta iken her obadan birer *keçe* ve birer *tulum peynir* topladıkları, yine onların "*beğlerbeği hakkı için deyü*," İl'e her yıl 600 batman (4400 kg.) yağ saldıklarını bizzat kendi kanunnâmelerinden öğreniyoruz³¹. Ulus'un kendi koyunlarından elde ettiği mühim miktardaki yünün büyük bir kısmını, orta çağda pek meşhur olan Türkmen *halı* ve *kilimlerinin* imâlinde kullandığı şüphesizdir. Bozulus'ta koyundan başka at, deve ve katır gibi hayvanların da büyük bir yer tuttıkları anlaşılıyor. Hattâ Hasan Rumlu'nun sözlerine inanmak lâzımgelirse, Bozulus'ta mühim miktarda *sığır* bile mevcuttur³². İl, Erzurum taraflarında yaylakta iken ellerinde bulunan "*eyü at, katır ve deveyi yukarı cânibe (Kafkasya) ziyâde baha ile satub*," ticaret ettikleri vesikalarda haber verilmektedir³³.

Osmanlı imparatorluğunun, bilhassa islâm memleketlerinde eskiden mevcut malî teşkilât ve müesseseleri kendi malî bünyesine uygun bulduğu takdirde aynen veyahut ıslah ederek muhafaza ettiği malûmdur: İşte, Bozulus hakkındaki Osmanlı malî teşkilâtı da İl'in Akkoyunlu devrindeki malî teşkilâtının ıslah edilmiş bir şekli manzarasını arz etmektedir. Anadolu'daki diğer il ve aşîretler gibi malî bakımdan Pâdişahlara bağlanmış olan Bozulus, kendi kanunnâmesindeki kayıtlara göre, *resm-i kıslak*, *âdet-i Çobanbegi* ve *resm-i yaylak* gibi, başlıca üç mühim vergi vermektedir. Bunlardan, Ulus, çöl (beriyye)'de iken alınan *resm-i kıslak* ve *âdet-i çobanbegi* her şahıs başına 20 akçedir. *Yaylak resmi* ise, Ulus yaylakta veya yaylağa giderken geçit başlarında bir *sürü*'den (300 koyun) bir "*eyü*," koyun olmak üzere aynen alınmaktadır. Kanunnâmede, *resm-i kıslak* ve *âdet-i çobanbegi*'nin evvelce 17 şer akçe olduğu, bunlara 3 er akçenin tahsildarların ihdâs ettikleri bir bid'ad neticesinde ilâve edildiği itiraf edilmektedir. Esasen, gerek bu kanunnâme ve gerek diğer müteferrik vesikalar, Ulus'un devlet memurları ile olan bu gibi münasebetleri hakkında kötü haberlerle doludur. Onların bu hususta verdikleri ifadelerden şu netice çıkarılıyor ki, Bozulus, mahallin bütün memurları tarafından, Kanunî devrinde dahi rahatça soyulmaktadır. Mahallin idarî ve maliye memurlarının Ulus'a türlü adlar ile yükledikleri tekliflerden başka,

³⁰ Ahmet Refik, aynı eser, s. 32, 33, 61.

³¹ Yukarıda adı geçen, Prof. Ö. L. Barkan'ın neşrettiği Kanunlar mecmuasına bakınız. s. 141-142.

³² Nşr. Seddon, s. 322.

³³ Ahmet Refik, aynı eser, s. 10, 11.

bunların devlet tarafından tâyin edilmiş olan yaylaklarına da yine onlar tarafından el konarak kendi reâyalarına kiralanmıştır. Bu sebeble yaylaksız kalan Ulus'un bir kısmı İran'a gitmeğe ve orada da ayrıca bir resim vermeğe mecbur olmuştur³⁴. Diğer taraftan Ulus'un Dulkadırlı kısmı da hem Diyarbakir'den, hem de Zülkadiriye vilâyetinden olmak üzere iki yerden yaylak resmi vermek gibi bir gadre uğratılmıştır. Bu hâdiseyi bize bildiren defter, bu yüzden bu grupun bir kısmının terk-i diyâr ettiğini de ilâve etmektedir³⁵. İşte, Ulus'un üzerine, kanun harici olarak yapılan bu malî tazyikler, onun, aşağıda bahsedeceğimiz, XVII. asrın başındaki inhilâl ve garbe muhaceretinin en büyük âmili olmuştur.

III

SİYASÎ HAYATI

Ulus'un başından geçen ilk büyük siyasi hâdise, şüphesizki, bulunduğu bölgenin Osmanlılar tarafından fethidir. Safevî devrinde gerek kendilerinin sünni kalmayı tercih etmesi ve gerek Akkoyunlu Ulus'unun asıl teşekküllerinden olması, onun bu devletin siyasi faaliyetine iştirâk etmesine mâni oldukları anlaşılıyor. Bu sebeple, Bozulus'un, Osmanlıların yaşadıkları bölgeyi fethetmeleriyle yeniden siyasi bir unsur haline getirilmesini ümit etmiş olması muhtemeldir. Fakat Osmanlı devletinin malûm askerî sistemi, bu bakımdan Anadolu'daki Türk aşiretlerinden büyük ölçüde ve daimî surette istifade etmesine bir ihtiyaç hissettirmiyordu. Bu sebeple devletin, imparatorluğun mühim bir sınır bölgesinde bulunmasına rağmen, Bozulus'tan da istifade etmek ihtiyacını duymamış olduğu anlaşılıyor. Hattâ İranlıların bundan faydalanarak, 961 = 1554 Nahçıvan seferinde bu İl'in bir kısmını kendi lehlerine faaliyete geçirmeğe muvaffak olduklarını görüyoruz³⁶. Zaten devletin, vesikaların da işaret ettiği gibi, bu İl'in himayesi hakkında başvurduğu tedbirler, bilhassa malî mîriye bir zarar gelmemesi hususuyla ilgilidir. Devletin, bu İl'i dahilden ve hariçten gelecek her türlü tehlikeye karşı muhafaza etmeyi üzerine almış görünmekle beraber, bunda tam mânasiyle muvaffak olmadığını yukarıda malî teşkilât kısmında, kaydettiğimiz hâdiseler göstermektedir. Ulus, bir taraftan mahallin idarî memurları tarafından ağır tazyiklere maruz bırakılırken, diğer taraftan da Safevî uç beylerinin en müsait akın ve yağma hedeflerinden birisini teşkil ediyordu. XVII. asrın başlarında devlet dahilî otoritesinin son derece zayıfladığı ve İran'la uzun bir harbe girişilmiş bulunduğu bir devirde Ulus'u tehdit eden bu iki büyük tehlikenin ne gibi bir mâhiyet almış olabileceği tasavvur olunabilir. Hattâ Ulus'un bu arada başında bulunduğunu müşahede

³⁴ Ahmet Refik, aynı eser, s. 7-9.

³⁵ bk. Vesika kısmı.

³⁶ Âli, aynı eser, Üniversite kütüp. yazımı. yap. 293 a.

ettiğimiz *beg* sınıfının bu tehlikelerin artması neticesinde zuhûr ettiği bile akla gelmektedir. Bununla beraber Ulus'un uğramakta olduğu bu tazyik ve hücumlara karşı, inhilâletmek ve ekseriyetle Anadolu'nun batı taraflarına göçetmek suretiyle aksülâmelde bulunduğunu kat'i olarak biliyoruz. Filhakika bu zikrettiğimiz mühim âmillere bir de müşahede edilen bir nüfus artışı ilâve edilecek olursa, bu İl'in artık eski yurdunda yaşamasına imkân kalmadığı anlaşılır. Mamafih Bozulus'un inhilâletmesi ve batıya göçetmesi gibi başına gelen bu hâdisede yalnız olmadığını, Yeni İl, Dulkadirli vesair illerin de hemen aynı sebepler altında aynı âkibete uğradıklarını kaydetmek lâzımdır. 1022 = 1613 tarihini taşıyan vesikalar Bozulus'un muhtelif cemâatlarıyla birlikte Anadolu ve Karaman eyâletlerine gelerek oralarda kışlayıp ve yayladıklarını haber vermektedirler³⁷. Aynı tarihli vesikalardan Yeni İl teşekküllerinin de Orta Anadolu'nun muhtelif yerlerine geldiklerini öğreniyoruz³⁸. Bu aşiretlerin eski yerlerine gönderilmeleri hakkında dîvandan çıkan müteaddit hükümlerin hiçbir tesiri olmamış, bilâkis aşiretlerin garbolan muhaceretleri daha şiddetli bir hal almıştır. Calibi dikkattir ki, Bozulus, Yeni İl ve Dulkadirli uluslarının çok daha gerisinde bulunduğu halde, batıya ilk önce gelen bir il olmuştur. Bu sebeple bu göçün, eski muhaceretlerden, ayrı şartlar altında cereyan etmiş olduğu söylenilebilir. Bu devirden sonra vesikalar, Anadolu'nun orta ve batı bölgelerinde yaşayan aşiretler hakkında Yörük adıyla beraber Türkmen kelimesini de kullanmaya başlamışlardır ki, bu ikincisinden kendisiyle tesmiye edilen teşekküllerin, evvelce Anadolu'nun doğu taraflarında buldukları ve bu bölgelere XVII. asrın başlarından itibaren geldikleri anlaşılmış bulunacaktır. Doğulu teşekküllerin yani Türkmenler'in tekrar eski yerlerine gönderilmeleri hakkında başvurduğu tedbirlerin bir netice vermediğini anlıyan devlet, en mâkul yoldan giderek onları buldukları mıntakalarda yerleştirmeğe teşebbüs etmiştir. Bununla beraber malî hususatta hiç müşamahacı olmıyan imparatorluk idaresi, Bozulus teşekküllerinin birkaç seneden beri alınmamış olan vergi borçlarını bir türlü affedemiyor ve bu bakımdan Ulus'u sıkıştırmakta devam ediyordu. Bu sebeple 1084 = 1673 yılında giriştiği bir teşebbüs, Bozulus'un Akşehir, Afyon, Kütahya hattında bulunan en mühim kısmını yeniden inhilâle ve dağılmağa mecbur etmiştir. Bu tazyik neticesinde Bozulus teşekküllerinin Karesi, Saruhan, Aydın ve Menteşe mıntakalarına gelmesi ve hattâ denizi geçerek Rodos, İstanköy ve sair adalara iltica etmeleri³⁹, o sırada aşiretlerin devlet memurları karşısında nasıl yılgın bir durumda bulduklarını ifade eden, en câlibi dikkat misâllerden biridir. Bozulus'un mühim teşekkül-

³⁷ Ahmet Refik, aynı eser, s. 67, 68, 70, vesika, 123, 124.

³⁸ Ahmet Refik, aynı eser, s. 66, 69, 70.

³⁹ Kâmil Su, *Balıkesir civarında Yörük ve Türkmenler*, İst. 1938, s. 186.

lerinden birisi olan *Kürt Mihmatlu* boyundan bazı cemâatlar bu dağılma neticesinde İzmir civarına gelmiş ve Kuşadası'nda evler yaparak yerleşmeğe başlamıştır⁴⁰. Bozulus, orta ve batı Anadolu arasındaki bu ikinci inhilâlîne ve bir kısım teşekküllerinin dağılma ve yerleşmelerine rağmen, muhtelif gruplar halinde mevcudiyetini idame ettirmeğe muvafak olmuştur. Başlıca Karaman (Akşehir), Ankara, Aydın ve Kütahya bölge ve mıntakalarında yaşayan ve birbirinden buldukları yerlerle ayırt edilen bu gruplar, idarî ve malî bakımdan kadılık ve Voyvodalık haline getirilmişlerdir. İl'in, XVI. asırdaki bizce malûm olan teşekküllerinin bu gurupların hangisinde bulunduğu hakkında vesikalarda bazı kayıtlar vardır. Bu kayıtlara göre, İl'in Ankara civarında bulunan grupuna başta *Tabanlı* aşireti olmak üzere, *Şeyhlü*, *Eminlü*, *Nallu*, *Bayatlı*, *Bayrambeylü*, *Aligürânlu* aşiretleri ile *Pürnek* boyundan bir şube dâhil bulunuyor⁴¹. *Pürnekler*'in asıl kısmı ise, Sivrihisar mıntakasında yaşamaktadır⁴². Ankara'da bulunan Bozulus grubu, en fazla *Tabanlı* aşireti cemâatlarından müteşekkil bulunduğundan, vesikalarda buna bazan *Tabanlı Mukatâası* adı da verilmiştir⁴³. Karaman eyaletinin Akşehir, Ilgın ve bu mıntakalara yakın yerlerinde yaşayan Karaman Sakini Bozulus ise, *Hamzahacılı*, *Avşar*, *Karabağlı*, *Armutlu*, *Küşne*, *Şereflü*, *Danışmedlü* ve *Hacılı* cemâatlarından müteşekkildir⁴⁴. Anadolu eyaletinde Kütahya ve Karahisar sancaklarında yaşayan gruba, Bozulus'un en büyük teşekküllerinden birisi olarak tanıdığımız *Oğulbeylü* boyu başta olmak üzere, *Köçeklü*, *İzzedilü*, *Kürt Mihmatlu* ve *Gündeşlü* aşiretlerinin dâhil buldukları anlaşılıyor. Bu grup, aşiret-i Bozulus adıyla XIX. asrın ortalarına kadar idarî mahiyetini muhafaza etmiştir.⁴⁵ Ulus'un küçük bir kısmı da muhaceret etmiyerek şarktaki eski yurdunda kalmıştır. XVIII. asra ait vesikaların, *Bozulus mandesi* adını verdikleri bu küçük kısım, aynı asrın başından itibaren, devlet tarafından Rakk'a'da yerleştirilmelerine çalışılan Türkmen zümreleri arasında bulunmuşdur. Yerleştirildikleri yerden, diğer Türkmen şubeleri gibi, her def'asında Anadolu'ya kaçan bu *Bozulus mandesi* cemâatlar, kısım kısım garb bölgelerinde bulunan uluslarına iltihak etmişlerdir.

⁴⁰ Çağatay Uluçay, *Saruhan'da eşkiyalik ve halk hareketleri*, *Ist.* 1945, s. 384, 385. Edindiğim şifahi malûmatla bugün Kuşadası'nda bulunduğunu öğrendiğim Türkmen mahallesinin, bu iskân neticesinde meydana gelmiş olduğu anlaşılıyor.

⁴¹ Ahmed Refik, aynı eser, s. 181, 182.

⁴² Silâhdar, *Fındıklı Mehmet Ağa*, Tarih, nşr. T. T. E. M., II, s. 414. Bu teşekkülden, Bürenik şeklinde bahseden seyyah P. Russell's, nüfusunun on iki bin çadırdan ibaret olduğunu kaydetmektedir. (bk. Hasluck, christianity and Islam Under the Sultans, Oxford, 1929, c. II, s. 479).

⁴³ Ahmed Refik, aynı eser, s. 184, 185, 186; Kâmil Su, aynı eser, s. 111, 115, 116.

⁴⁴ Ahmed Refik, aynı eser, s. 151, 219, 220.

⁴⁵ *Umumî Salnâme*, yıl 1266, s. 74.

Yukarıda yazımızın bir yerinde bildirdiğimiz gibi, Osmanlı imparatorluğu XVII. asrın sonlarında kadar aşiretlerden askeri bakımdan istifade etmek ihtiyacını duymamıştır. Hattâ XVII. asırda bu bakımdan o kadar bir bolluk hissediliyordu ki, *Sekban* ve *Saruca* adlı profesyonel askerler hizmete alınmamalarından dolayı Anadolu'da kargaşalıklar çıkarıyorlardı. Fakat, kısmen bunların imhası ve kısmen uzun harblerin verdirdiği büyük zayıat II. Viyana muhasarası'ndan sonraki muharebeler için, aşiretlerden de istifade etmek ihtiyacını duyurmuştur. Bu sebeble 1101=1690 seferine iştirâk ettirmek maksadiyle Bozulus teşekküllerinin *boybegileri* ve *kethüdaları* Konya'ya davet edilmiş ve adı geçen sefere iştirâk edeceklerine dair kendilerinden söz alınmıştır ⁴⁶. Diğer taraftan Bozulus'dan o sıralarda Anadolu'da fazlaşan eşkiya ve mütegalibenin tenkili hususlarında da istifade ediliyordu. Fakat hiç şüphesiz bu gibi hâdiseler, bu il'in orta ve garbî Anadolu'da, iskân sahasındaki oynadığı rol kadar ehemmiyetli değildir. Gerçekten biri ilk fethi müteakip, diğeri XIII. asrın ikinci yarısından itibaren Türkleşmeğe başlayan bu iki bölge, kısa bir zamanda, bu hususta, istikrarlı bir hal almıştır. Hattâ bu ikincisinde dahi bu iskânın, göçebe mânasında bir kelimenin (*Yörük*) kısa bir zamanda meydana gelmesine sebep olacak bir şekilde kestf ve çabuk olduğu anlaşılıyor. Fakat kurulan bir devletin üç kıt'aya yayılarak bir imparatorluk halini almasında ve onun ayakta tutulması hususunda bu iki bölgenin her bakımdan büyük fedakârlıklar göstemesi ve diğer taraftan XVII. asırda imparatorluğun dâhilî bünyesinde zuhur eden büyük kargaşalıklardan yine en fazla bu iki bölgenin müteessir bulunması, orta ve garbî Anadolu'nun harâbisine ve nüfusunun azalmasına sebep olmuştur. İşte tam bu sıralarda, Anadolu'nun doğu taraflarında bulunan ulusların inhilal ve garbe muhaceret hareketleri hâdisesi vukubulmuştur. Vesikalardan âdeta bir akin halinde olduğu anlaşılan bu muhaceret, XVIII. asrın sonlarına kadar devam etmiştir. XVIII. asırdaki devlet idarecileri batıya gelen bu taze Türk unsurlarının buldukları yerleri kendi tâbirleriyle *şenlendirmeleri* hususunda daha azimli, fakat daha âdilâne bir şekilde faaliyete geçmiştir. Bu suretle aşiretlere bir taraftan yerleşmeye müsait yerler gösterirken diğer taraftan da bazı tekliflerden affederek, onların orta ve bilhassa batı Anadolu'daki iskân faaliyetlerini kolaylaştırmaya çalışmıştır. Muhtelif Türkmen zümrelerinin asırlarca yaşadıkları eski yurtlarında yerleşmemelerine mukabil orta ve bilhassa garbî Anadolu'dan nisbeten kısa bir zamanda iskân olunmalarının mâhiyet ve sebepleriyle neticeleri gibi, mühim

⁴⁶ Ahmet Refik, s. 80, 81, vesika 126.

meseleleri burada anlatmamıza imkân yoktur⁴⁷. Biz, Yalnız, XVII. asrın başlarından itibaren doğudan gelmeye başlayan Türkmen teşekkülleri tarafından orta ve bilhassa batı Anadolu'da geniş ölçüde bir iskân faaliyetine girişildiğini ve onun mühim neticeler doğurduğunu haber vermekle, hemen bütün teşekkülleriyle beraber bu bölgelere göçetmiş bulunan Bozulus'un bu yerleşmedeki ehemmiyetli rolüne işaret etmek istedik.

⁴⁷ Bu arada *Zeybekliğin*, Türkmenlerin garbî Anadolu'ya gelmeleri ve oradaki faaliyetleriyle birlikte zuhur ettiğini ve *zeybeklerin* menşede Türkmenlere dayandığını tesbit etmiş bulunuyoruz.